

НАПРАВЛЕНИЕ

“НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ. ДЪРЖАВНОСТ, ОБРАЗОВАНИЕ, ПРАВО И ПРОПАГАНДА”

Петко Ст. Петков / Petko St. Petkov

БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ XIX ВЕК И ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

*The Bulgarian National Liberation Movement of the
19th Century and the Liberation of Bulgaria*

A brief historical survey has been made in the present paper of the Bulgarian national liberation movement of 19th century. On the basis of the survey the following conclusions have been drawn: 1. The Russo-Turkish War of Liberation of 1877–1878 was a historical consequence of the decades long efforts of the Bulgarians and the other Balkan Christians to throw off the Ottoman yoke; 2. Though successful, this war, and especially its results, interrupted the predominantly evolutionary course of the Bulgarian historical development during the so called Bulgarian National Revival.

Key words: Bulgarian national liberation movement; war; revolution; evolution; Bulgarian National Revival.

Напоследък се чуват гласове (понякога дори и от български автори), че руско-турската война 1877–1878 г. и резултатите от нея са само един бурен епизод от развитието на Източния въпрос, че в развитието на поредната Източна криза 1875–1878 г. ролята на българите е незначителна. И друг път съм заявявал убеждението си, че след провалянето на Цариградската конференция в края на 1876 г. (провокирана в значителна степен от българското въстание през пролетта на 1876 г.) до Учредителното събрание (1879 г.) българската активност не само че не е водеща и определяща за хода на историческото развитие, но в значителна

степен е подчинена на редица външни фактори. Голямата самостоятелна намеса на българите е веднъж през 1876 г. (и то не само чрез въстанието, но и с политическата активност след него¹) и втори път – през учредителната за новата българска държава 1879 г.² От това заключение обаче съвсем не следва, че руско-турската война от 1877–1878 г. е просто резултат от развитието на отношенията между Великите сили и Османската империя. Напротив, тази война е закономерно следствие от десетилетните усилия на поколения българи за отхвърляне на османското господство и за възстановяване на българската държава.

* * *

Българската политическа активност с цел придобиване на национална автономия започва сравнително по-късно от тази на съседните народи - от началото на XIX в. насетне. Първите планове в тази насока са на политическия кръг около епископ Софроний Врачански в Букурещ, който развива по-активна дейност по време на поредната руско-турска война от 1806–1812 г.³ Още в първата по-конкретна програма за разрешаване на българския въпрос една от големите държави – Русия – заема водещо място, на нея ѝ е отредена ролята на главен фактор за придобиване на желаната самостоятелност. Дейците на букурещкия политически център и особено идеологът им епископ Софроний реалистично преценяват, че в този исторически момент българският народ няма достатъчно сили за самостоятелно разрешаване на въпроса, а единственият възможен и ефективен съюзник може да е само православната Северна империя, която и без друго води чести войни срещу султановата държава. Ако внимателно се анализира един от документите, в които е изложена тази ранна програма за самоуправление – Молбата на Софроний до ген. М. Кутузов от 1811 г.⁴, – ще стане ясно, че тя предвижда получаването на комплекс от икономически, административни, духовни и други права и свободи, които чертаят почти пълна автономия за българите на север от р. Дунав, която след една успешна война би трябвало да се разпрости и върху същинските български земи. Още в първия план за разрешаване на българския въпрос през XIX в. на Русия е отредена изключително важна, решаваща роля, но крайната цел, заложена в тази ранна програма (а както ще стане ясно и в повечето следващи), е независимото икономическо, политическо и духовно самоуправление на българите в своите територии.

През следващите няколко десетилетия до средата на XIX в. българската политическа идеология търпи бавна, понякога дори мъчителна еволюция. Закъснялото развитие на обновителните процеси, липсата на потомствена аристокрация и слабостта на новия български елит, както и продължаващата дискриминация на българите от двете чужди власти – османската администрация и Цариградската патриаршия – са основните причини въпросът за външните съюзници да придобие особено важно значение в развитието на българската политическа идеология през XIX в. Идеята за силна външна опора – гарант за успеха и необратимостта на една цялостна промяна с ориентир европейската модерност, но

на основата на запазената и обновена българска самобитност – остава във всички по-сетнешни планове и програми. В повечето случаи тази външна сила е Русия, много по-рядко – като тактически съюзник в хода на църковнонационалното движение – и някоя от западните държави – Франция или Великобритания⁵. Доколкото съседните народи – сърби и гърци – активизират борбите си за политическа самостоятелност именно през този период, то в част от плановете се разчита и на тяхната подкрепа. Тази тенденция се проявява в западните и северозападните български земи, където през втората четвърт на XIX в. избухват поредица от бунтове и въстания, повечето от които разчитат на подкрепа от Сръбското княжество⁶.

Тук трябва ясно да се подчертае едно *обективно и дълготрайно противоречие*, което винаги зарежда с напрежение отношенията между българите и възможно най-близкия им съюзник Русия. В начертанията на българския елит за постигане на самоуправление не се визира като цел установения в Русия през XIX в. вътрешнообществен ред (нито в икономическо, нито в политическо отношение). Напротив, както вече бе посочено, общественият идеал на българите е свързан с такава промяна, която много повече се доближава до външните белези на стопанския и политическия либерализъм (но със запазване регулиращата роля на държавата), на конституционното управление, на свободното развитие на личността, но всичко това на основата на съхранения и обновяващ се български национален дух и традиция. От своя страна Русия в стратегическите си планове не се интересува толкова от самите балкански народи, колкото от главната си цел – излаз на топло море, за което ключово значение придобива контролът върху Проливите. В този смисъл за нея балканските народи и промяната на тяхното положение са по-скоро средство по пътя към крайната цел. Политическото самоуправление на българите (както и на другите съседни народи), а още по-малко пълната им независимост никак не се вписват в руските политически начертания и във водената от Северната империя политика. Впрочем това в пълна степен важи и за останалите велики сили. Отношението на всяка една от тях към българските стремежи за духовно и политическо освобождение зависи главно от интересите и целите на тези държави, независимо под каква форма са представени те.

Българското националноосвободително движение през XIX век се развива при едно общо взето неблагоприятно за българите *геополитическо положение*. Неговите основни характеристики са следните: 1. За Османската империя българските земи и население са от изключително важно значение – както в икономическо, така и във военнополитическо и стратегическо отношение. Затова султанът е особено “ревнив” към българските стремежи за откъсване от държавата му; 2. В плановете на големите държави през XVIII–XIX в. териториите на Добруджа, Мизия, Тракия и Македония и българското население, живеещо в тях, не са пряка цел за завоевание, а по-скоро зона на сравнително голям иконо-

мически или политикостратегически интерес. При това повечето от великите сили, независимо от противоречията помежду им, са обединени от стремежа за запазване целостта на Османската империя; 3. Две от трите съседни балкански държави, които започват самостоятелното си политическо развитие преди българите, а именно Гърция и Сърбия, открито или тайно преследват цели и провеждат държавна политика, противоположна на българските национални интереси, целяща откъсването на големи територии и асимилирането на значителни части от българското население. Единствено управниците на Румъния до началото на 1878 г. (когато със Санстефанския договор Русия им подарява българската област Северна Добруджа) нямат шовинистични планове и намерения спрямо български земи и население. Това не означава, че румънските правителства не са се опитвали да използват, контролират и насочват българските стремежи за самостоятелност в посока, която е изгодна повече на тях. Достатъчно е да посочим като пример ранната история на Тайния централен български комитет, създаден в началото на 1866 г. в Букурещ с пряката намеса на новите румънски власти и с цел да обслужи техните временни нужди от въоръжен отпор срещу евентуална османска инвазия⁷.

* * *

Поражението на Русия във войната срещу Османската империя и съюзните ѝ западни държави през 1853–1856 г. (Кримската война) довежда до съществени промени в т. нар. Източен въпрос. По силата на Парижкия мирен договор от 18/30.III.1856 г., сключен между Русия и Османската империя, Великобритания, Франция, Прусия, Австрия, Сардиния, се създават нови международноправни условия за разрешаването на българския въпрос⁸. Съдбата на Османската империя е поставена в изключителна зависимост от интересите и политиката на всички велики сили. В сравнение с политическото освобождение на съседните балкански народи и за разлика от докримския период, след 1856 г. удовлетворяването на справедливите български искания за политическа самостоятелност в по-малка степен и по различен начин зависи от руско-турските дипломатически и военни отношения. То вече не е монопол на руската политическа активност, ползваща се с някои привилегии в Турция до Кримската война.

Пак по силата на Парижкия договор от 1856 г. големите държави (в това число и Русия) гарантират независимостта и териториалната цялост на Османската империя и допускат Високата порта да участва в предимствата на публичното право и в съюза на европейските държави. Така чрез най-висша международноправна санкция Турция става (макар и неравностоен на великите сили) член на т. нар. европейски концерт с всички произтичащи от това последствия.

Според решенията от Париж става задължително споровете и конфликтите между една или няколко от великите сили и Турция да се решават с дипломатически средства (на обща конференция или конгрес) и едва след това да се пред-

приемат по-крайни мерки, и то отново със съгласието на всички големи държави. Категорично доказателство, че тази процедура реално се прилага в международните отношения по Източния въпрос, е Парижката конференция на великите сили от януари 1869 г., предизвикана от гръцко-турския конфликт за о. Крит, и особено Цариградската посланическа конференция от 1876 г., провокирана от балканските християнски въстания 1875–1876 г. и от сръбско-турската война 1876 г. Исторически факт е (макар и премълчаван), че едва след неуспеха на мирните инициативи за уреждане на Източната криза през 1877 г. Русия започва войната срещу Турция като една от най-заинтересованите страни, но и като своеобразен *мандатъор* на великите сили, при предварително приетото условие резултатите от войната да бъдат разгледани и утвърдени от целия “европейски концерт”.

Споменаването на новия султански реформен акт – Хатихумаюна от февруари 1856 г. – в текста на Парижкия договор не е обвързано с гаранции за прилагането му от страна на Турция. Независимо от това великите сили се задължават заради дадените от Високата порта обещания за реформи да не “се месят било колективно, било единично в отношенията между султана и неговите поданици, нито във вътрешното управление на империята му”. По този начин Петербург загубва окончателно извоюваното още при Екатерина II право да се намесва самостоятелно в полза на християните в Османската империя. Създава се и сравнително трайна антируска коалиция, вдъхновена от стремежа на западните държави за запазване целостта на Турция и от желанието им Северната империя да остане далеч от Босфора и Дарданелите и от достъп до топло море.

Въпреки неблагоприятните последици от Кримската война Русия не променя стратегическите си цели в Европейския югоизток. Формулирани още по времето на Екатерина II, те продължават да се следват и след 1856 г. Стремежът към контрол върху Проливите и излаз на топло море в новите условия обаче не може да се реализира със средствата от докримския период. Променя се тактиката на руската балканска политика. Победена и унижена, след 1856 г. Русия освен че трябва вътрешно да се стабилизира, е принудена да води предпазлива, дефанзивна политика в Европейския югоизток като се стреми да въздържа от радикални и несъгласувани с нея действия центровете на балканските освободителни движения. Тя не е заинтересована от революционни прояви и въоръжени сблъсъци между неосвободените християни и османските власти, защото в новите условия няма предишните възможности да осъществява успешно мисията на техен покровител. В резултат от войната 1853–1856 г. в руското държавно ръководство се създава своеобразен *кримски комплекс* – страх от нов военен неуспех срещу западна антируска коалиция при евентуален опит на Северната империя да се намеси самостоятелно и решително в разрешаването на Източния въпрос. Затова при подготовката на следващата война с Турция през 1877 г. Петербург полага големи усилия да осигури неутралитета на заинтересованите

велики сили, като срещу това поема ред ангажименти, предварително ограничаващи успешните военни резултати.

Промените, наложени от Парижкия мирен договор 1856 г. и потвърдени в основната си част с Лондонския договор от 1871 г., позволяват по-силно вмешателство на западните държави в Османската империя. Ползвайки се от предишните си привилегии според т. нар. капитулационни договори и новото положение на гарантите за териториалната цялост и независимостта на Турция, победителките в Кримската война успяват да укрепят и разширят политическото си влияние в Цариград, а оттам да придобият и по-изгодни позиции за икономическо и културно проникване в империята на султана. И за тях, както и за Русия, мотивите за отношението им към съдбата на християните в Османската империя, и по-специално към българския въпрос, се обуславят от великодържавните им интереси и амбиции. Макар за всяка отделна страна те да са различни, а в съпоставителен план понякога и противоречиви, като цяло тези интереси се синхронизират в общия стремеж на западните държави за запазване целостта на султановата империя с оглед използването ѝ за военнополитически, стратегически, финансови и други цели. Те се оказват външните крепители на прогнилата османска държава. Отрицателното отношение на европейските велики сили към естествения стремеж на българите за национална еманципация и политическо самоуправление е обусловено главно от съображението, че разрешаването на българския въпрос и възстановяването на българската държава ще благоприятства руския достъп до Проливите и Егейско море. Изключенията от това правило през XIX в. почти винаги се основават на доказана самостоятелност на българските инициативи или се явяват контрапункт на проявено руско неодобрение за определени български искания и акции (борбите за църковна независимост, Съединението на Северна и Южна България и др.).

* * *

Какви перспективи за българското освободително движение създава новата политическа обстановка след 1856 г.?

За запознатите с Парижкия договор и с политиката на великите сили по Източния въпрос българи още тогава става ясно, че: 1. За известно време докато преодолее наложените ѝ ограничения и вътрешната криза, независимо че остава една от най-заинтересованите от разпадането на Османската империя, Русия няма да може да бъде единствена и сигурна опора на политическите инициативи на българите, целящи довеждане до успешен край на борбата за самостоятелна църква и възстановяването на българската държава; 2. Султанът, провъзгласен за самостоятелен владетел и член на “европейския концерт”, няма да срещне съпротива от западните държави, ако смазвайки опитите за бунт или въстание на угнетените българи, ги представи не като справедлива реакция срещу данъчния, административния и политическия произвол в империята, а като престъпление, насочено срещу държавата и вътрешния ред или като провокирано отвън

злосторничество; 3. От друга страна, ако българското национално движение успее да извоюва каквато и да е придобивка в духовната или политическата област и тя бъде официално призната от Портата, то нито една от великите сили няма да има международноправни основания да я оспори или да не я признае. Най-красноречиво доказателство за това обективно следствие от новите политически условия е успешният край на църковните борби и учредяването на първата и единствената до 1878 г. законно призната общонационална институция – Българската екзархия.

Следователно промените в резултат от Кримската война обективно обуславят пренасочването на националното движение за духовна и политическа самостоятелност в руслото на легитимизма и еволюционизма. От друга страна обаче, драстичното разминаване между неизпълнените обещания за реформиране и модернизирание на Османската империя и продължаващия икономически и политически произвол над българското християнско население обуславя размаха на организираното въоръжено националноосвободително движение след 1856 г.

* * *

До организирането на Априлското въстание през 1876 г. българското националноосвободително движение извървява дълъг и сложен път. Още през първата половина на 30-те години на XIX в. се полага началото на самостоятелната въоръжена борба срещу османската власт. Макар и неуспешна, *Българската завера*, организирана в Търновско, Силистренско и други райони на страната от капитан Георги Мамарчев, Велчо Атанасов и други самоотвержени родолюбци, е значима революционна инициатива, целяща възстановяването на българската държавна самостоятелност⁹. Съществува приемственост между идеята и организационното развитие на освободителното движение през този ранен етап и през периода след Кримската война. Връзката между прославения капитан Мамарчев и най-видния деец на революционното движение в десетилетието след 1856 г. Георги С. Раковски е не само роднинска. Племенникът на „волентирския“ командир е приемник и продължител на делото, започнато през 30-те години. На Г. Раковски българското освободително движение дължи не само значителния опит, натрупан през 60-те години в областта на четническите инициативи и съвместните акции със съседните християнски държави. Негова заслуга е и обосноваването на необходимостта от самостоятелно развитие на борбите за политическа свобода.

Васил Левски успява да усъвършенства и доразвие тази идея, аргументирайки своята оригинална концепция за продължителна и всеобхватна подготовка на едно самостоятелно българско въоръжено въстание, което, облягайки се на широка мрежа от вътрешни революционни комитети, ще успее в правилно избрания момент да направи коренно преобразование на османската деспотско-тиранска система като я замени с “демократска република”, т.е. с “народно правление”.

Като създава десетки революционни комитети в България, от средата на 1869 г. Левски започва да реализира своя гениален замисъл. Негова е и инициативата за обединяване на революционните сили, работещи за една и съща цел на юг и на север от Дунава. В началото на май 1872 г. на първото общо събрание на революционните дейци се създава единния Български революционен централен комитет (БРЦК) в Букурещ с „главно лице“ (председател) Любен Каравелов¹⁰. С обединени сили революционните емигранти и дейците на Вътрешната революционна организация, независимо от различията помежду им, продължават работата по подготовката на общонародното въстание.

Гибелта на В. Левски на 6/18.II.1873 г. нанася тежък удар върху националноосвободителното движение. През следващите години революционната организация в България и БРЦК в Букурещ изпадат в тежка криза. Лишени от ръководител с политическите и организаторските качества на Апостола, дейците на революционното движение започват продължителни спорове за начините и средствата, с които да продължи борбата. Появява се (и то у някои от водачите на организацията като Л. Каравелов) неверие в способността на българския народ да организира и проведе успешно въстание със собствени сили. Някои отново се връщат към идеята за съвместни действия с балканските християнски държави и освободителни движения, други предлагат да се възстанови старата четническа тактика. Опитите да се намери достоен заместник на Левски, който да възстанови и укрепи връзките между частните революционни комитети и да координира подготовката на въстанието в страната, завършват без значим резултат. Още на първото общо събрание след смъртта на Апостола през май 1873 г. е отменен (или съществено изменен) уставът на БРЦК – възплъщение на най-важните организационни принципи и правила, обосновани от В. Левски. Разочарован и объркан, Л. Каравелов постепенно се оттегля от активна революционна дейност. През октомври 1874 г. той преустановява издаването на печатния орган на БРЦК в. „Независимост“ и от януари 1875 г. се заема с редактирането на просветителското сп. „Знание“.

След първоначалното политическо разделение и противопоставяне на българската емиграция в теченията на „млади“ (т.е. крайни, непримирими, радикални) и „стари“ (умерени, еволюционисти, реформатори), оформено окончателно в края на 60-те години на XIX в., през 1875 г. се стига до разцепление и сред революционните дейци. След избухването на християнското въстание в Херцеговина и Босна през лятото на същата година, елиминирайки по-умерените членове и без достатъчно представителство на вътрешните комитети, радикално настроените революционери около Христо Ботев, Стефан Стамболов, Никола Обретенов, Стоян Заимов и др. вземат решение за въоръжен бунт без достатъчна предварителна подготовка и поемат инициативата и *историческата отговорност* за организирането и провеждането на въстанията от есента на 1875 и пролетта на 1876 г.

Съществуват ясни свидетелства за целите, които си поставят организаторите на най-голямото българско въоръжено надигане срещу османските подтисници – Априлското въстание. Ето какво заявяват след потушаването му трима от тях: Георги Бенковски – *“Моята цел е постигната вече! В сърцето на тирана аз отворих такава люта рана, която никога не ще заздравее. А Русия – нека тя запояда!”*; Тодор Каблешков – *“Не в куришума и кремъклияката се надявах, а в гърмежа ѝ, който трябваше да стигне до ушите на Европа, на братска Русия”*; Цанко Дюстабанов – *“С въстанието ние не ще освободим България. В това съм твърдо убеден. Но ще научим българина да знае как да мре ... и ще дадем възможност на Русия да вдигне гюрултията”*.

От тези категорични изявления, както и от избраната още в Гюргево отбранителна въстаническа тактика и предварително набелязаните стратегически пунктове за съсредоточаване на българското население, следва, че целта, която организаторите на Априлското въстание си поставят, е *чрез една колкото е възможно по-продължителна въоръжена съпротива да заставят великите сили (най-вече Русия) да се заемат с разрешаването на българския въпрос*.

Но по това време Русия не желае въоръжен конфликт с Османската империя. Първо – заради недостатъчната си готовност за война. Второ – поради необходимостта да се ангажира предварително с другите велики сили с оглед осигуряването на техния неутралитет. И трето – поради задължението, произтичащо от Парижкия договор 1856 г. (потвърдено в Лондон през 1871 г.), резултатите от войната, т.е. промените в границите на Османската империя, да бъдат разгледани и утвърдени от целия “европейски концерт” (както и става в Берлин през 1878 г.). Тази руска позиция не е тайна за организаторите на българските въстания от 1875 и 1876 г. В телеграма до руския консул в Букурещ от 1. IX. 1875 г. посланикът на Петербург в Цариград граф Н. Игнатиев категорично му нарежда: *“Изяснете на българите безумието и вредата от опитите, обречени на неуспех... Обстоятелствата сега са неблагоприятни. Нека запазят средства и кръв за друга минута. Действайте незабавно за предпазване от нещастията”*¹¹.

Въпреки ясното и категорично предупреждение на Русия, въстанията от есента на 1875 и пролетта на 1876 г. са организирани от българските радикални революционери именно с цел да направят невъзможно по-нататъшното отлагане на българския въпрос.

Независимо от всички спорове и дискусии по отделни въпроси, свързани с Априлското въстание, безспорен факт е, че инициаторите и организаторите на това най-голямо българско надигане срещу Османската империя, са обладани от искрен патриотизъм и от желание час по-скоро да видят отечеството си свободно. Те са категорични противници на мирните, еволюционистки пътища към политическо самоуправление, смятайки ги за неефективни и твърде продължителни във времето. Затова се решават на отчаяни действия, с които се надяват не

на въоръжен успех срещу османската държава, а на съответната реакция от великите сили и главно от Русия. Тук не мога да не споделя личното си впечатление след години работа с различни извори от анализираната епоха, че част от мотивацията на някои от организаторите на въстанието през 1876 г. е свързана с разбираемия от прагматична гледна точка техен стремеж към лично включване в изграждането и управлението на една нова българска държава. Особено ярка илюстрация на изтъкнатата допълнителна мотивация са неконтролираните партизански страсти, демонстрирани от българския политически елит (особено от радикалната му част) както през втората половина на 1876 г., когато става ясно, че руско-турската война и освобождението на България са предстоящи, така и по време на Учредителното събрание, когато зад първите прояви на политическата демагогия не е трудно да се открие истинският проблем, вълнуващ народните избраници – кой и колко дълго и успешно ще може да управлява с изработената от самите тях конституция.

Гюргевските „апостоли” успяват в значителна степен да осъществят целта си. Жестокото потушаване на въстанието от османските власти предизвиква продължителна и мощна протестна вълна в много страни. Световната общественост е потресена от нечуваните зверства на турците срещу справедливо възнегодувалите християни. На българските пратеници Марко Балабанов и Драган Цанков през декември 1876 г. император Александър II заявява: “Ако работата не се свърши миролюбиво, както аз желая това от все сърце, и ако другите се задоволят само с думи, ние ще призовем на наша страна Бога, ще тръгнем напред и ще изпълним длъжността си”.

Руската политика се активизира още повече след разгрома на Сърбия във войната ѝ срещу Турция през лятото и есента на 1876 г. При реалната опасност Сърбия да загуби войната и да понесе всички произтичащи от това последици Русия взема решителни мерки – обявена е частична мобилизация на руската армия и ултимативно е спряно напредването на турските войски. Това не означава, че Априлското въстание не повлиява за изострянето на кризата в Османската империя. Тук става дума единствено за очевидния приоритет на Сърбия в руската балканска политика, потвърден не само с категоричната ѝ защита от Русия през лятото и есента на 1876 г., но и с подарените ѝ български земи по Санстефанския договор (Нишко и Лесковацко) при нейното почти незначително участие във войната срещу Турция през 1877–1878 г.

В крайна сметка въстанията на християните в Херцеговина, Босна и България през 1875–1876 г. и сръбско-черногорско – турската война 1876 г. успяват да заставят великите сили да се заемат с разрешаването на поредната криза в Османската империя. Целта на гюргевските „апостоли” е осъществена. Големите държави са принудени да обсъждат различни варианти за удовлетворяване справедливите искания на въстаниците. Но това те правят, ръководейки се единствено от своите великодържавни имперски интереси. По този начин обаче българският

въпрос престава да бъде в преобладаваща степен български. Той е поставен в изключителна зависимост от противоречивите интереси на великите сили. След така организираното въстание през 1876 г. е невъзможно да се създаде едновременно голяма (т.е. върху значителна част от националната територия) и независима българска държава, какъвто е възрожденският идеал. Такава нова велика сила на Балканите не желае нито една от големите държави, в това число и Русия.

Друго неизбежно следствие от провокираната с въстанието европейска намеса е, че след освобождението на част от българските земи и възстановяването на българската държава през 1878 г., тя започва самостоятелното си развитие в изключителна зависимост от противоречивите интереси на великите сили и при общопризнатата политическа доминация на Русия в българското княжество – резултат от първостепенната ѝ роля за нашето освобождение. Обективният исторически подход към фактите изисква да се признае, че не някой друг, а българският политически елит (макар и не целият) направи Русия вътрешнополитически фактор, като я застави да се заеме с нашето освобождение, което не можеше да не доведе до руска окупация на България (такава „външна окупация“ се предвижда в почти всички български политически програми от втората половина на 1876 г., дори и в тази на Българското централно благотворително общество от ноември 1876 г.). Същият този елит, след като не успя сам да се справи с управлението на страната и правилно да съветва младия си княз Александър I, допусна пряката намеса на Петербург в ръководството на държавата чрез руски министри, генерали и недобросъвестни дипломатически агенти. Изтъкването на тези далечни последици от българската революционна активност през 1875–1876 г. позволява по-обективно и цялостно да се представят и обяснят някои неблагоприятни, но закономерни следствия от Априлското въстание, свързани с намесата на великите сили и особено на Русия в нашето следосвобожденско политическо развитие.

* * *

Едно обаче е безспорно. Руско-турската война през 1877–1878 г. е историческо следствие от десетилетните усилия на българите (а също и на други балкански християни) за отхвърляне на османското иго и за създаване на национална държава в духа на модерните държавоустройствени модели на XIX век. Косвено доказателство за това е и активното българско участие във войната през 1877 и 1878 г., което е своеобразно продължение на десетилетното българско националноосвободително движение. Като се има предвид неособено високата степен на военна готовност на Русия в навечерието и дори в началото на войната, то многопрофилната и всеотдайна българска помощ става още по-важен фактор за крайния руски успех. Както би могло да се каже, русите си дават сметка, че не отиват в Афганистан, а в България, и това съзнание предпоставя, понякога и в значителна степен, някои техни решения (например, едва ли руското командване

щеше да се реши да премине с бой Балкана през зимата на 1877/1878, ако не знаеше и ако не вярваше в пълната българска подкрепа – чети, водачи, разузнаване, храна, медицинска помощ и пр., – за това изключително рисковано начинание). Това изключително полезно за крайния руски успех българско участие, макар да не може да се измери точно и да се съпостави с руската военна мощ, ни позволява да заключим, че *и ние, българите, сме съсвободители на Отечеството си.*

Друг извод, който се налага, е, че макар и успешна, тази война и най-вече резултатите от нея прекъснаха предимно еволюционния ход на българското историческо развитие през т.нар. Възраждане. Като всяка радикална промяна, тя осигури бързи и нови възможности за развитие на една част от българското население върху една част от българските територии, но и сложи край на някои потенциални исторически възможности за по-пълно и по-трайно реализиране на многоаспектния български национален идеал, формирал се именно през XIX век¹². Макар да е по-близка до преобладаващите нагласи и представи за бъдеща държавна самостоятелност на мнозинството българи, *еволюционистката програма остава неосъществена*¹³, а политическият финал на доосвобожденската нова история, започнал по сценария на радикалните революционери през април 1876 г., завършва с пировата победа на техните политически наследници в Учредителното събрание 1879 г. – т.нар. либерали, създали устойчивата илюзия, че основният закон на новата българска държава, приет на 16 април 1879 г., е само тяхно дело.

БЕЛЕЖКИ

¹ В емигрантските вестници от 1876–1877 г. се прокарва идеята за “начало на българското възраждане”, заради превръщането на българския въпрос в централен за великите сили и предстоящото начало на руско-турската война. – **Български глас**, бр. 46, 30.IV.1877; г. II, бр. 9, 13.VIII.1877.; **Петков, П. Ст.** Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”. В. Търново, 2003, с. 75–89.

² **Петков, П. Ст.** Историята като полифония. В. Търново, 2005, с. 125–126.

³ **Дойнов, Ст.** Българското националноосвободително движение 1800–1812. С., 1979, с. 160–190; **Мутафчиева, В.** Книга за Софроний. Варна, 1983, с. 181–203.

⁴ **Петков, П. Ст.** Документи за новата история на България XIX – началото на XX век. В. Търново, 2002, с. 99–101.

⁵ **Дамянов, С.** Франция и българската национална революция. С., 1968; **Пантев, А.** Лекции по сравнителна история. Българската политическа история в европейски контекст. Благоевград, 1995, с. 7–26.

⁶ **История на България.** Т. V. С., БАН, 1985, с. 331–387.

⁷ **Бурмов, Ал.** Таен централен български комитет. – В: Избр. произв. Т. 2. С., 1974, с. 51–106.

⁸ Текста на Парижкия договор от 30.III.1856 г. вж. в: Източният въпрос. С., 1995, с. 92.

⁹ **Петков, П. Ст.** Капитан Георги Мамарчев и Българската завера от 1835 година. // LiterNet, 23.04.2004, № 4 (53) <http://liternet.bg/publish11/petko_petkov/gmamarchev.htm>

¹⁰ Авторът споделя мнението на акад. Д. Косев и други историци, че до пролетта на 1872 г. единственият ръководен орган на Вътрешната революционна организация е създаденият от В. Левски Централен комитет в България, а БРЦК в Букурещ, дори да е съществувал преди 1872 г., няма ръководни функции спрямо вътрешните комитети, създадени от Левски.

¹¹ **Улуния, А. А.** Из истории национально-освободителного движения в Болгарии 60–70-х годов XIX в. По донесениям русских дипломатов. – ИИИ, Т. 20, 1968, с. 296–297.

¹² **Петков, П. Ст.** Идеи за държавно устройство и управление..., с. 229 сл.

¹³ **Петков, П. Ст.** Българският манифест на еволюционизма. За някои негероични аспекти на героичната 1876 година. – В: Известия на Българското историческо дружество. Т. 40. С., 2008, с. 382–386.